

daha küçük olmakla beraber yapım tekniği ve eğri kesim oyma tezyinat hususunda Kayrean Sîdî Ukbe Camii'nin minberine benzemektedir. Bu tekniğin en güzel uygulamaları İbyâne Camii minberinde görülmektedir. Minberin yanlarında yer alan panolarda daha sonra Sâmerrâ alçı duvar süslemelerinde rastlanan derin kesim sarmal uçlu abstre yapraklar yer almaktadır. 543 (1148) tarihli Berz minberi ise korkuluklarında kafes tekniğinin uygulandığı bilinen ilk İran örneğidir. XII. yüzyıla ait en güzel minberlerden biri, Nüreddin Mahmud Zengî'nin Mescid-i Aksâ için altı Halepli ustaya yaptırdığı, fakat Haçlı istilâsı sebebiyle ancak Selâhaddîn-i Eyyûbî tarafından yerine konulabilen minberdir. 1969'da fanatik bir yahudinin Mescid-i Aksâ'da çıkardığı yangında harap olan bu ceviz minberin tezyinatında henüz başlangıç safhasındaki sedef ve fildişi kakma tekniği uygulanmıştır. XV. yüzyılın ikinci yarısı ile XVI. yüzyılın ilk yarısına ait birçok minber ise tamamen çini kaplamalıdır. Bunlar arasında özellikle Verzâne Cuma Camii, Yezd'de Çehâr Minâr Mescidi ve Hızır Şah Mescidi, Benderâbâd Külliyesi'nin mescidi, Kâşân'da Meydan Mescidi, Kûhpâyê Cuma Camii minberleri dikkat çekicidir.

Hindistan'da yapılan minberlerin hemen hepsi taştan olup çok zengin biçimde süslenmiştir. Dinî yapılarda sevilen dört pâyeli ve bezemeli çatı veya kubbe düzenlemeleri minberlere de uygulanmıştır. Daha çok Gucerât ve Ahmedâbâd eyaletlerinde rastlanan bu tür minberlere Dholka'daki 733 (1333) tarihli Hilâl Han Gâzî Camii'nin yedi basamaklı ve köşkü pâyeli minberi tipik bir örnek oluşturmaktadır. Bu minberin yan aynalıkları kabartma oymalarla süslü dört köşe parçalara bölünmüştür. Merdiven basamakları da aynı bezemeye sahiptir.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "avd" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, VI, 345 vd.; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef* (nşr. Habîbürrahman el-A'zamî), Beyrut 1403/1983, III, 284; *Müsned*, II, 109, 226; III, 300; V, 138, 236, 237, 239; VI, 72; Buhârî, "Şalât", 64, "Cum'a", 26, "İ'tisâm", 5; Müslim, "İdeyn", 9; İbn Mâce, "Zühd", 39; Ebû Dâvûd, "Edeb", 87; Tirmizî, "Şifâtü'l-cenne", 15, "Zühd", 53; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 249 vd., 254; İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef* (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût), Beyrut 1409/1989, III, 450; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere*, I, 18; Fâkihî, *Ah'bâru Mekke* (nşr. Abdülmelik b. Abdullâh b. Dehîş), Mekke 1407/1986, III, 58 vd., 209; Taberî, *Târîh*, Beyrut 1407, III, 309; IV, 558; İbn Abdürabbih, *el-'İkdû'l-ferid* (nşr. Abdülmecîd et-Terhîni), Beyrut 1404/1983, VII, 289; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* (nşr. Hamdî Abdülmecîd es-

Selefi), Musul-Beyrut 1404/1983, XX, 167; Zemaşerî, *Esâsü'l-belâga*, Beyrut 1404/1984, s. 443; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* (Amrî), I, 77; VI, 226; IX, 393; XII, 161; LII, 344; LIX, 163, 491; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 240; II, 471; III, 276; V, 219, 297, 372, 408; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib*, II, 250; İbnü'l-Hâc el-Abderî, *el-Medhal*, Kahire 1401/1981, II, 268; İbn Haldûn, *Mukaddime*, Beyrut 1967, s. 477; Kalkaşendî, *Me'âşirü'l-inâfe*, I, 186; Makrizî, *el-Hita*, II, 247; Bedreddin el-Aynî, *'Umdetü'l-kârî*, Kahire 1392/1972, V, 303, 304; Semhûdî, *Vefâ'ü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Muştafa*, Kahire 1326, I, 282, 354; G. Migeon, *Manuel d'art musulman*, Paris 1927, I, 292 vd.; Suâd Mâhir Muhammed, *Mesâcidü Mısr ve evliyâ'üha's-şâlihün*, Kahire 1981, I, 375, 394-395, 535, 536; Tâhâ el-Velî, *el-Mesâcid fi'l-İslâm*, Beyrut 1409/1988, 191 vd., 210 vd.; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtibü'l-idâriyye* (Özel), I, 148, 149, 150, 151; *Al-Andalus: The Art of Islamic Spain* (ed. J. D. Dodds), New York 1992, s. 362 vd.; S. M. Zwemer, "The Pulpit in Islam", *MW*, XXIII/3 (1933), s. 217 vd.; J. Pedersen, "Mescid", *IA*, VIII, 31 vd.; a.mlf., "Minbar", *EP* (İng.), VII, 73-76; J. Golmohammad, "Minbar", a.e., VII, 76-79; J. Burton-Page, "Minbar", a.e., VII, 79-80; G. S. P. Freeman-Grenville, "Minbar", a.e., VII, 80; "Bimah", *EJd.*, IV, 1002; Ahmet Önkâl – Nebi Bozkurt, "Camii", *DİA*, VII, 52.

NEBİ BOZKURT

Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar. Anadolu Selçukluları'ndan kalan ve tamamı ahşap olan minberlerin en eskisi Konya Alâeddin Camii minberidir. Kitâbesinden 550 (1155) yılında tamamlandığı anlaşılan künde-kârî tekniğindeki minberin kapı açıklığı dilimli bir sivri kemerle, üç yanı firizlerle süslenmiştir; söveleri ise kozalaklarla son bulur. Üçgen biçimindeki taç kısmının ortasında küfî hatla yazılmış bir âyet bulunmaktadır. Aynalık kısmında altı köşeli yıldız motifinin tekrarıyla bir kompozisyon oluşturulmuş ve buraya caminin ilk bânisi Sultan I. Mesud'un adının geçtiği küfî kitâbe yerleştirilmiştir. Yan aynalıklarında, üzerleri rûmîler ve asma dallarından ince kabartmalarla bezeli geometrik geçmeler kullanılan minberin korkuluk şebekesi geometrik şekillerden meydana gelmiştir. Köşk kısmının

Siirt Ulucamii'nin ahşap minberi (Ankara Etnografya Müzesi)

Konya Alâeddin Camii'nin hakiki künde-kârî tekniğinde yapılmış minberi

üstü sekizgen kasnaklı bir piramitle kapatılmıştır. XII. yüzyıla ait minberlerden diğer bir önemli örnek de Karaman Beyi II. İbrâhim tarafından Aksaray Ulucamii'ne götürülen Selçuklu minberidir. Kitâbesinden Sultan Mesud devrinde inşa edildiği anlaşılan eser künde-kârî tekniğinde yapılmıştır. Halen Harput Sâre Hatun Camii'nde bulunan ve aslında Harput Ulucamii'ne ait minber de aynı yüzyıldan olup hakiki ve taklit künde-kârî ile uygulama tekniklerinin bir arada kullanılmış olduğu bir örnektir.

XIII. yüzyılda Kayseri Ulucamii'nin minberi çakma-kabartma künde-kârî tekniğiyle yapılmıştır. Ankara Etnografya Müzesi'nde yer alan, künde-kârî tekniğinin kullanıldığı Siirt Ulucamii minberinin korkuluklarına boydan boya girift bezemeli küfî hatla Ahzâb (33/56) ve Zümer (39/74) sûrelerinden âyetler işlenmiştir. Ayrıca minberde çeşitli tamirlere işaret eden usta adları bulunmaktadır. XIII. yüzyıldan kalan önemli bir örnek de Malatya Ulucamii'nin onarılarak Ankara Etnografya Müzesi'nde teşhir edilen minberidir; burada künde-kârî ve eğri kesim tekniği birlikte kullanılmış olup aynalık bordürlerinde küfî hatlar yer alır. 635 (1238) yılı civarında çakma-kabartma künde-kârî

MİNBER

Ürgüp Demse köyündeki Taşkın Paşa Camii'nin XIV. yüzyılın ikinci yarısına ait ahşap minberi (Ankara Etnografya Müzesi)

teknisiyle yapılan Kayseri Hıncal Hatun Camii minberinin merdiven korkuluklarında dolgu kafes işçiliği uygulanmıştır. Divriği Ulucamii'nin (626/1229) minberinde çakma-kabartma künde-kârî tekniği kullanılmıştır; bunun korkuluklarında da dolgu kafes işçiliği görülür. Yan aynalıkların süslemeleri, çok köşeli iri yıldız motifleriyle ucu uzatılmış geometrik bir düzenlemeden meydana gelmektedir. Korkuluklarda asma dalları ve lotuslarla bezeli altıgen levhalar vardır. Aynı asırda yapılan Ankara Ahî Şerafeddin Camii'nin minberi çakma ve kabartma künde-kârî tekniğinde ele alınmıştır. Bu yüzyılın sonuna ait Beyşehir Eşrefoğlu Camii'nin minberleri ise teknik ve tezyinat bakımından Konya Alâeddin Camii'nin minberine benzerdir.

XIV. yüzyılda inşa edilen ahşap minberlerden Çorum Hamid Paşa Camii'nin 706 (1306-1307) tarihli minberi aslında yıkılan Beyler Camii'ne aittir. Minberin dikkat çeken tarafı korkuluklarının şebekesi andıran girift geometrik desenle süslenmesidir. Aynı tarihli Çorum Ulucamii'nin çakma ve kabartma künde-kârî tekniğindeki minberinde rûmî motifler hâkimdir. Birgi Ulucamii de denen Mehmed Bey Camii'nin 722 (1322) tarihli minberi süslemeler yönünden çok zengindir. Künde-kârî tekniğiyle yapılmış olan minberde korkuluklar geometrik kompozisyonlu ve ajur-ludur. Bordürlerde kıvrık dallı rûmîler uygulama tekniğinde ele alınmıştır. Yekpâ-

re levhalardan meydana gelen kapı kanatları da aynı teknikle rûmîli süslemelidir. XIV. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Ürgüp Demse köyündeki Taşkın Paşa Camii'ne ait minber bugün Ankara Etnografya Müzesi'ndedir. Künde-kârî ve oyma tekniğinin uygulandığı minberde kafes işçiliği de görülmektedir.

Yıldırım Bayezid'in 802 (1399) yılında inşa ettirdiği Bursa Ulucamii'nin Antepli Hacı Mehmed b. Abdülaziz el-Dükkî tarafından yapılan minberi Selçuklu üslûbundan Osmanlı üslûbuna geçişin özelliklerini taşımaktadır. Aynı ustanın eseri olan Manisa Ulucamii'nin minberiyle aralarında benzerlik bulunmakla birlikte Bursa minberi daha olgun bir üslûba ve daha ince bir işçiliğe sahiptir. Hakiki künde-kârî tekniğinin uygulandığı minberin yan aynalıklarındaki geometrik süslemlerde yıldızların ortaları kabara şeklindedir. 816'da (1413) Çelebi Mehmed zamanında onarılan, Ankara Etnografya Müzesi'ndeki Ankara Ahî Elvan Camii'nin minberi de önemli örneklerden biridir. Çakma-yapıştırma künde-kârî tekniğiyle yapılan minberde yıldızlardan oluşan geometrik bir bezeme görülür. Manisa İvaz Paşa (889/1484) ve İstanbul Firuz Ağa (896/1491) camilerinin minberleriyle Manisa Hatuniye Camii'nin 900 (1495) tarihli minberi ve Ankara Hacı Bayrâm-ı Veli Camii'nin XVIII. yüzyıl başında yenilenen minberinde künde-kârînin çeşitli teknikleri uygulanmıştır.

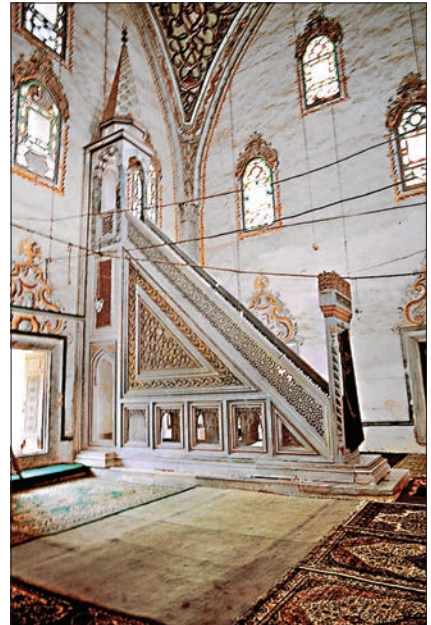
Erken Osmanlı döneminde inşa edilen Bursa Umur Bey Namazgâhı ile Çanak-kale Azebler Namazgâhı'nın (810/1407) taş minberleri ilk namazgâh minberlerine örnek teşkil etmektedir. Bunların benzerleri daha sonraları da yapılmakla birlikte namazgâhlar hızla ortadan kalktığı için günümüze pek azı ulaşmıştır.

Osmanlı devrinde cami ile bütünlük içinde ele alınan minberlerde mermer ve taş malzemenin daha çok kullanıldığı görülmektedir. Genelde bir perde ile örtülen kapı üstte mukarnas ve bunun üzerinde bir sıra palmet dizisiyle sonlanmaktadır. Merdiven korkulukları umumiyetle kafes şebekelidir. Yan aynalıklar ise bazan düz bırakılmış, bazan da ortada kafes oyması bir göbkle değerlendirilmiştir. Minberin köşk kısmı örneklerin bazısında ahşaptan, bazısında da mermerden yapılmıştır; bu kısım alemli bir külâhla son bulmaktadır.

Edirne'de Eskicami'nin (817/1414) basamak yüzeylerine kadar bezemeli olan taş minberinde bilinen bütün kompozis-

yonlar uygulanmıştır. Buna karşılık Üç Şerefeli Camii'nin (1437-1447) mermer minberi çok sade ele alınmıştır ve köşk altındaki geçidi yarım sivri kemer şeklinde tasarlanmıştır. İlk ürünlerine XIV. yüzyılda rastlanan kakma tekniğinin taş malzeme-ye uygulanışı Amasya Beyazıt (II.) Camii (891/1486) minberinde görülmektedir. Bu minberin yan aynalığındaki göbek renkli kakmalarla değerlendirilerek zarif bir görünümüne kavuşturulmuştur. Gebze Çoban Mustafa Paşa Camii (929/1523) minberinde kullanılan renkli taş kakmalar cami ile uyumlu bir bütünlük göstermektedir. Bu minberde yan aynalıkların, altta yer alan küçük açıklıkların ve korkuluğun etrafını zarif bir zencirek motifini çevrelemektedir. Bozüyük Kasım Paşa Camii'nin (1525-1528) mermer minberi farklı bir örnek olup külâhı, yan aynalıkları ve kapısının üst tarafı renkli sır tekniğiyle yapılmış bitkisel ve geometrik desenli çinilerle kaplanmıştır. İstanbul Haseki Camii'nin (945/1538-39) minberi sade ve klasik bir örnektir; minberin yivli külâhı kendi etrafında hafifçe kıvrılarak bir hareket oluşturmuştur. Üsküdar Mihrimah Sultan Camii'nin (954/1547) kafes oymalı mermer minberi oranları ve işçiliğiyle zarif bir örnek teşkil eder. Süleymaniye Camii'nin (1550-1557) minberi de klasik bir örnek olarak son derece sadedir. İstan-

Edirne Üç Şerefeli Camii'nin minberi

Üsküdar Selimiye Camii'nin minberi

bul Rüstem Paşa (1558-1561), Edirnekapı Mihrimah Sultan (1562-1565), Fındıklı Molla Çelebi (XVI. yüzyıl ikinci yarısı) ve Edirne Selimiye (1569-1574) camilerinin minberleri yan aynalıklarında kafes oymalı göbekler bulunan klasik örneklerdir. Lüleburgaz Sokullu Camii'nde de (XVI. yüzyılın ikinci yarısı) aynı düzenleme devam etmekle birlikte kafes araları daha geniş bırakılmıştır. Küçük Ayasofya (XVI. yüzyılın başları), Kasımpaşa Piyâle Paşa (980/1572-73) ve Gölarmara Halime Hatun (XVI. yüzyıl sonu) camilerinin minberleri değişik örnekler oluşturmaktadır. Bunlardan Küçük Ayasofya Camii'nin minberindeki yan aynalarda yer alan kemerli açıklıklar daha büyük ve farklı düzendedir. Piyâle Paşa Camii'nin süslemesiz minberinde bulunan yan açıklıkların boyutları değişmiş ve kademeli biçimde yükselen bu açıklıklardan en sonuncusu köşk altındaki geçitle aynı yüksekliğe ulaşmıştır. Gölarmara Halime Hatun Camii'nin mermerden yapılmış minberi yivli yarım kemerle duvara dayanmaktadır; titiz bir işçiliğe sahip minber değişik bir görünümündedir. Konya Sultan Selim Camii'nin minberi sade mermer yapısı, süslemeleri ve Mevlânâ Kümbeti'ni andıran yivli bir kaid üzerine oturtulmuş yivli çadır biçimindeki külâh ile önem taşımaktadır. Yine XVI. yüzyılda Diyarbakır Behram Paşa (1564-1572), Kadırga Sokullu Mehmed Paşa 979 (1571-72) ve Üsküdar Çinili 1050 (1640) camilerinin minber külâhları çiniyle kaplanmıştır.

Minberlerdeki klasik düzenlemeler, XVII. yüzyılda Sultan Ahmed Camii ve Yenicami minberlerinde sürdürülmüş, her ikisinde de hem kafes oyma hem kabartma süslemeli taş işçiliği uygulanmıştır. XVIII. yüzyıl başında yapılan Üsküdar Yeni Vâlide Camii'nin minberi de klasik üslûptadır. Aynı yüzyılın ortalarına doğru Batı'dan gelen etkilerle farklı süslemeler ortaya çıkmıştır. İstanbul Hekimoğlu Ali

Paşa Camii'nde (1147/1734-35) bu türün ilk örneği görülür. Daha sonra pilastırların, akantus yapraklarının ve barok kıvrımlarının kullanıldığı örnekler gelir. Nuruosmaniye (1748-1755), Lâleli (1760-1764), Ayazma (1174/1760-61), Fâtih (1767-1771), Eyüp Sultan (1798-1800), Üsküdar Selimiye (1801-1805), Ortaköy (1854) ve Dolmabahçe (1854) camilerinin minberleri bu gruptadır; Fâtih, Lâleli ve Dolmabahçe camilerinin minberlerinde ayrıca boi renkli taş kullanılmıştır. I. Abdülhamid'in 1192 (1778) yılında yaptırdığı Beylerbeyi Camii'nin fildişi-kemik kakmalı abanoz minberi de barok özellikler taşımaktadır. Bu minberlerde korkuluklar artık şebekeli değildir ve yekpare mermer üzerine dönemin bezeme anlayışına uygun kabartma düzenlemeler uygulanmıştır. Kırşehir'deki (Gülşehir) Karavezir (Kurşunlu) Camii ile (1193/1779) Yozgat'taki Çapanoğlu Camii'nin (1193/1779) renkli taş süslemeli minberleri barok devrinin İstanbul dışındaki en önemli örnekleri olarak dikkat çeker.

XIX. yüzyılın Türk empire (ampir) üslûbunda ıyon ve korint başlıklarla birlikte antik süsleme elemanları görülmektedir. Tophane Nusretiye (1822-1826), Küçük Mecidiye (1849) ve Hırka-i Şerif (1847-1851) camilerinin taş minberleri empire

Fatih Hırka-i Şerif Camii'nin empire üslûbundaki minberi

üslûbunun başlıca temsilcileridir. Ertuğrul (1887) ve Cihangir (1890) camilerinin minberleri ise bu üslûbun ahşaba yansımış örneklerini oluşturur. Yine XIX. yüzyılda Doğu'dan ve Batı'dan gelen farklı üslûpların karışımı olan eklektik üslûpta geometrik geçmelerin yanı sıra külâh yerine kubbe kullanılmıştır. Bu üslûba giren Altunîzâde (1865), Aksaray Pertevniyal Vâlide (1871) ve Yıldız Hamidiye (1886) camilerinin minberleri taş malzemeyle yapılmış, Pertevniyal Vâlide ve Hamidiye'nin minberlerinde külâh yerine bombeli dilimli kubbeye yer verilmiştir. Kazasker Camii'nin (1902) ahşap ve Suadiye Camii'nin (1907) mermer minberleri de bu üslûpta ele alınmış diğer örneklerdir. Erenköy Zihni Paşa (1901), Göztepe Hâlis Efendi (1902), Bostancı Kuloğlu Mustafa Bey (1912) ve Bebek (1912) camilerinin ahşap minberleri ise XX. yüzyılın başında bu yabancı kökenli üslûplara tepki olarak ortaya çıkan ve millî mimariyi tekrar canlandırmaya çalışan neoklasik üslûbun başlıca ürünleridir.

BİBLİYOGRAFYA :

Celâl Esad Arseven, *Türk Sanatı Tarihi*, İstanbul, ts. (Maarif Basımevi), s. 227-228; Hakkı Karamağaralı, *Anadolu'da Beylikler Devri Minberleri* (doktora tezi, 1955), AÜ İlahiyat Fakültesi; Gülizar Tezsüren, *Ankara Camileri Minberleri* (lisans tezi, 1972), İÜ Ed. Fak. Sanat Tarihi; Oktay Aslanapa, *Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı (14. Yüzyıl)*, Ankara 1977, s. 61-68; a.mlf., *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul 1986, tür.yer.; a.mlf., "Minber", *İA*, VIII, 337-339; Nihal Öztürk, *Diyarbakır Dini Mimaride Mihrap Minber ve Çini Süsleme* (lisans tezi, 1978), İÜ Ed. Fak. Sanat Tarihi; Erhan Erkut, *Bursa Mihrap ve Minberleri* (lisans tezi, 1979), İÜ Ed. Fak. Sanat Tarihi; Mehmet Atilla Şenel, *19. Asırdan 20. Asrın İlk Çeyreğine Kadar İstanbul Camilerinin Minber ve Vaaz Kürsüleri* (lisans tezi, 1980), İÜ Ed. Fak. Sanat Tarihi; Nimet Lale Hancıoğlu [Yılmaz], *Bazı Ankara Camilerinde Bulunan Kalem İşi Süslemeli Ahşap Minberler* (bilim uzmanlığı tezi, 1990), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Gönül Öney, *Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları*, Ankara 1992, s. 137-153; a.mlf., "Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler Devri Ahşap Teknikleri", III, *STY* (1970), s. 135-149; *Türk Dünyası Kültür Atlası: Selçuklu Dönemi* (haz. Metin Eriş v.dğr.), İstanbul 1998, II, 152-157; Yıldırım Özbek, "Erken Dönem Osmanlı Taş Süslemesi", *Osmanlı*, İstanbul 1999, XI, 337; Ali Murat Aktemur, "Türk Ahşap İşçiliği", *Türkler* (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, VI, 99-105; Bahaeddin Ögel, "Selçuk Devri Anadolu Ağaç İşçiliği Hakkında Notlar", *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I, Ankara 1957, s. 199-235; M. Zeki Oral, "Anadolu'da San'at Değeri Olan Ahşap Minberler, Kitabeleri ve Tarihçeleri", *VD*, V (1962), s. 23-77; Can Keremtili, "Osmanlı Devri Ağaç İşleri, Tahta Oyma, Sedef, Bağa ve Fildişi Kakmalar", *TEL.D.* sy. 4 (1962), s. 5-13; Semra Ögel, "Anadolu Ağaç Oymacılığında Mail Kesim", *STY*, I (1965), s. 110-119; Muhammed Beşir Aşan,

MİNBER

"Harput Ulu Cami Minberi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1/2, Elazığ 1987, s. 29 vd.; Ali Haydar Bayat, "Birgi Ulu Camii Minberi", *VD*, XXII (1991), s. 133 vd.; "Minber", *TA*, XXIV, 215-217; E. Diez, "Minber", *IA*, VIII, 335-337; J. Pedersen, "Minbar", *El²* (ing.), VII, 73-76; J. Golmohammadi, "Minbar", a.e., VII, 76-79; J. Burton-Page, "Minbar", a.e., VII, 79-80; G. S. P. Freeman-Grenville, "Minbar", a.e., VII, 80; Ayla Ödekan, "Minber", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, II, 1259-1260.

ZEYNEP HATİCE KURTBİL

el-MİNĦÂC

(المنهاج)

Nevevî

(ö. 676/1277)

tarafından yazılan *Şahîh-i Müslim şerhi* (bk. el-CÂMI'U's-SAHÎH).**MİNĦÂC-ı SİRÂC**

(bk. CÛZCÂNÎ, Minhâc-ı Sirâc).

el-MİNĦÂC fî ŞUABİ'L-İMÂN

(المنهاج في شعب الإيمان)

Ebû Abdullah el-Halimî'nin

(ö. 403/1012)

iman esasları, bazı fıkıh konuları ve ahlâk kurallarına dair eseri.

Kaynakların Halimî'ye nisbeti konusunda ittifak ettiği eserin adı müellifi tarafından *el-Minhâc* olarak zikredilmiş, muhtevasının ise imanın yetmiş küsur şubeye ayrıldığını ifade eden hadisin şerhi mahiyetinde olduğu belirtilmiş, ayrıca daha önce "şuabü'l-îmân" konusunda yazılan eserlere göre taşıdığı özelliğe temas edilmiştir. Kitabın daha sonra *el-Minhâc fî şu'abi'l-îmân* olarak adlandırılması Halimî'nin beyanlarının yanında konusunun belirtilmesi amacına yönelik olmalıdır. Sübkî eseri yaygın adıyla kaydederken İsnevî sadece *Şu'abü'l-îmân*'ı tercih etmiş, diğer âlimlerin bir kısmı Sübkî'yi, bir kısmı da İsnevî'yi takip etmiştir. Kâtib Çelebi ise kitabı *Minhâcü'd-dîn* şeklinde zikretmiştir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1871).

Halimî mukaddimede eserin telif sebebini belirtmekte, planını kaydetmekte ve yöntemi hakkında kısa bilgi vermektedir. *el-Minhâc* on bölüm (kısım) halinde düzenlenmiş ve her bölüm alt başlıklara ayrılmıştır. Birinci bölüm iman mahiyetine dair olup burada kavramın etimolojisi, tanımı ve amelle münasebeti üzerinde durulmuş, özellikle ibadetlerin iman hayatının süreklilik ve etkinlik kazanma-

sındaki rolüne vurgu yapılmıştır. İkinci bölüm iman artması ve eksilmesi konusuna ayrılmış, mesele oldukça geniş bir hacim içinde tartışılmış, *Enfâl sûresinde* (8/2) Allah'tan gelen âyetlere vâkîf oldukça iman artacağını ifade eden ilâhî beyanı yeni dinî hükümlerden haberdar olma şeklinde yorumlayan anlayışa ağırlık verilmiştir. Eserin üçüncü bölümü imanda istisna hakkındadır. Ashaptan itibaren bazı âlimler, ileriye mâtuf iman durumlarını bilemediklerinden, "Ben inşallah müminim" şeklinde bir ifade kullanmış, bu husus kelâm literatüründe "istisna" diye anılmıştır. Halimî burada istisna söyleminin doğru olmayacağını kanıtlamaya çalışmıştır. Dördüncü bölüm "Elfâzü'l-îmân" başlığını taşır. Müellif bu bölümde kalpteki imanın dille ifade edilmesinin gereğini naklî ve aklî delillerle kanıtlamaya önem vermiş, hangi ifadelerin sahibine mümin ve müslim niteliği kazandırdığını açıklamıştır. Ardından müslümana kâfir demenin ve ileriki zamana bağlı olarak müslüman veya kâfir olma niyetinin dinî hükmü üzerinde durulmuştur. Beşinci bölümde mukallidin, ayrıca tereddüt içinde olup ihtiyaten müslümanlara uyum sağlayanın imanı, altıncı bölümde çevresine bağlı olarak iman veya küfür konumu düşünülebilen kişilerin hükmü ele alınmıştır. Bu gruplar müslüman veya kâfir ailelerin çocukları, savaşta elde edilen esirler ve aklî dengesi yerinde olmayan kimselerden oluşur. Yedinci bölümde ihtidâ eden âkil bâliğ kimse, henüz temyiz çağına gelmemiş çocuk, bu çağa ulaşmış olan küçük, cebir altında kalan savaş esiriyle azınlık haklarına sahip kişinin (zimmî) imanı tartışılmış, sekizinci bölümde ise fetret ehlinin dinî sorumluluğuna temas edilmiştir. Dokuzuncu bölüm, "iman etmemekle birlikte bunun çabası (istidlâl) içinde iken ölen kimsenin durumu" anlamında bir başlık taşıyorsa da bu bölüm muhteva açısından bir öncekinin devamı niteliğinde olup burada hak dine inanmanın imkânlarına sahip bulunan kişinin dinî sorumluluğu üzerinde durulmuştur.

1500 sayfa kadar bir hacmi olan *el-Minhâc*'ın ilk 180 sayfası, eserin dokuz bölümünü oluşturmakta, geri kalan hacmi ise onuncu bölümü teşkil etmektedir. "Şuabü'l-îmân" (imanın muhtevası, imana ircâ edilebilecek davranışlar) diye ifade edilebilecek bu bölüm yetmiş yedi alt başlığa (şube) ayrılmış, her birinin altında sık sık âyet ve hadislerle atıflar yapılarak açıklamalar getirilmiştir. İlk dokuz iman şubesi (imanî davranış) altı inanç esasına dairdir.

Allah'a iman konusuna ayrılan birinci kısmın baş tarafında müellif dikkat çekici bir gruplandırma ile esmâ-i hüsnâyı açıklamakta, ardından Allah'ın varlığı ve birliği konularını daha çok aklî istidlâllerle kanıtlamaktadır. Daha sonra nübüvve, kitaplara, meleklerle, kadere ve âhirete iman konuları işlenmektedir. On-on dokuzuncu kısımlarda sıralanan imanî davranışlar ilk zâhidlerin teliflerine benzer şekilde muhabet, havf, recâ, dua, tevekkül, peygamber ve ashap sevgisi, dine bağlılık, ilim öğrenme ve öğretme, Kur'an'a saygı gösterip hakkını eda etme mevzularını içermektedir. Kitabın bundan sonraki kısmında temizlik, namaz, zekât, oruç, i'tikâf ve hac ibadeti anlatılmaktadır. Müellif bu arada ibadetlerin dindeki yerine, bir kısım fikhî hüküm ve faziletlerine, Mâtürîdî'nin *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'ında yaptığı gibi aklî istidlâl açısından hikmetlerine temas eder. Ardından gelen elliye aşkın imanî davranış kısmı içinde cihad-ganimet, köle âzat etme, ayrıca adam öldürme ve hırsızlık gibi muâmelâta dair hususlar yer alırsa da bu meselelerin hukukî yönlerinden çok ahlâkî yönleri üzerinde durulmaktadır. Müellif geri kalan elliye yakın alt başlıkta imanın şubeleri olarak ahlâkî davranışları açıklar. Bunların bazısı âdâba, bazısı kötü huylara, diğerleri de ahlâkî erdemlere dairdir.

el-Minhâc fî şu'abi'l-îmân, Ebû Hanîfe'nin temel İslâmî ilimler anlamındaki fıkıh kavramına sığdırdığı muhtevaya benzer bir içeriğe sahiptir. Eser, plan bakımından düzenli olmamakla birlikte Gazzâlî'nin *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*'ini andırmaktadır. Halimî, konuları yer yer Mâtürîdî'nin istidlâllerine benzer şekilde ilâhî hikmet çerçevesinde özgün aklî yaklaşımlar yaparak incelemektedir. Eserde 1600'e yaklaşan âyetle bu sayıyı aşan hadisin (neşredenin girişi, I, 8), ayrıca sahâbe ve tâbiine atfedilen birçok naklin yer alması dikkat çekicidir. Bu açıdan Halimî'nin nakilden hareket eden eleştirci bir Sünnî kelâmcısı olduğunu, *el-Minhâc*'ın da Ebû Hanîfe'nin fıkıh tarifine paralel olarak geniş mânasıyla bir usûlü'd-dîn kitabı niteliği taşıdığını söylemek mümkündür.

Kâtib Çelebi, *el-Minhâc*'ı Alâeddin el-Konevî'nin ihtisar ettiğini (*el-İbtihâc muhtaşarü'l-Minhâc*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1559; Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 1268 [Fuat Sezgin bu numarayı 1628 olarak vermektedir, bk. GAS, I, 608]), ayrıca Üşmü'nin kitabı *Nazmü'l-Minhâc* adıyla nazma çevirdiğini ve Hatib eş-